

STUDIA NAUK TEOLOGICZNYCH
TOM 6-7 (2011-2012)

DOI 10.24425/snt 2011-2012.112740

KS. PROF. DR HAB. ROLAND PREJS OFMCAP

HAGIOGRAFIA POLSKA.
NAJNOWSZE OSIĄGNIĘCIA

W trzytomowej pracy *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*¹, obok studiów zajmujących się innymi obszarami teologii pomieszczono również trzy artykuły poświęcone hagiografii w Polsce, przy czym zajęły się one kolejno hagiografią średniowieczną², nowożytną³ i w XIX-XX w.⁴. Opracowania te miały na celu ukazanie dróg rozwoju polskiego piśmiennictwa hagiograficznego, postrzegane go nie tylko w aspekcie pobożnościowym i budującym, ale jako specyficznego rodzaju piśmiennictwa historycznego, należącego do biografistyki, choć poddanego ówczesnym konwencjom i mającego za przedmiot biografie szczególnego rodzaju⁵.

W niniejszym artykule nie zamierzamy kreślić dziejów i rozwoju polskiej hagiografii. Uczyniła to s. Aleksandra Witkowska, dając syntetyczny, ale kompetentny i wyczerpujący przegląd polskiej hagiografii w ciągu wieków⁶. Spróbujemy natomiast wskazać na najnowsze dokonania. W ostatnich latach miały miejsce dość liczne beatyfikacje i kanonizacje Polaków. W związku z tym napisane zostały życiorysy osób wyniesionych na ołtarze, poczynając od opracowań ściśle naukowych, aż po popularne i niewielkie objętościowo biografie, mające zapoznać czytelnika z podstawowymi datami z życia świętego czy błogosławionego i ukazać zasadnicze rysy jego drogi duchowej. Ta literatura również nie

¹ *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz, t. 1: *Średniowiecze*, Lublin 1974, t. 2 (cz. 1-2): *Od odrodzenia do oświecenia*, Lublin 1975, t. 3 (cz. 1-2): *Wiek XIX i XX*, Lublin 1976-1977.

² A. Witkowska, *Hagiografia*, w: *Dzieje teologii...*, t. 1, s. 337-357.

³ U. Borkowska, *Hagiografia polska (wiek XVI-XVIII)*, w: *Dzieje teologii...*, t. 2, cz. 1, s. 471-503.

⁴ *Dzieje teologii...*, t. 3, cz. 2, s. 7-24.

⁵ Za: A. Witkowska, *Polska twórczość hagiograficzna. Próba bilansu*, „Anamnesis” 11(2005) nr 40, s. 97. Zwróćmy uwagę na różnice między terminami „hagiografia” i „hagiologia”, niekiedy błędnie utożsamianymi. Pierwszy oznacza naukę zajmującą się żywotami świętych (kształtowanie się takiego piśmiennictwa, obowiązujące zasady, formy i gatunki literackie, dzieła, źródła), drugi – teologiczną refleksję nad świętością i drogami jej osiągnięcia.

⁶ A. Witkowska, *Polska twórczość...*, s. 97-109.

stanowi przedmiotu naszych zainteresowań, wymagałaby bowiem odrębnych studiów nad życiorysami każdej z osób wyniesionych na ołtarze, w niektórych przypadkach studiów bardzo obszernych, skoro samo zestawienie piśmiennictwa dotyczącego świętego lub błogosławionego stanowić może osobną książkę. Piszący te słowa przed kilku laty wspólnie z nieżyjącym już o. Florianem Duchniewskim OFMCap († 2011) zestawiał piśmiennictwo dotyczące bł. Honorata Koźmińskiego. Całość, zatytułowana *Bibliografia honoracka 1858-2004*, liczy przeszło 200 stron i pozostaje w zapisie komputerowym, dostępnym w Bibliotece Centrum Duchowości „Honoratianum” w Zakroczymiu.

Podobnie – należy przypuszczać – wyglądałyby bibliografie piśmiennictwa dotyczącego innych polskich świętych czy błogosławionych. Trzeba jednak wspomnieć o zestawieniach bibliograficznych lub rzetelnych studiach biograficznych, spełniających wszelkie wymogi pisarstwa historycznego. Kilka z nich powstało z okazji okrągłych rocznic, nie noszą one jednak na sobie piętna publikacji pisanych tylko dlatego, by uczcić jubileusz, lecz są owocami rzetelnych badań. Wspomnieć musimy o zbiorze studiów dotyczących św. Wojciecha⁷, św. Brunona z Kwerfurtu⁸ oraz o bibliografii piśmiennictwa dotyczącego św. Wojciecha⁹.

Studium biograficznym odpowiadającym wszelkim wymogom dobrego pisarstwa historycznego jest książka poświęcona abp. Zygmuntowi Szczęsnemu Felińskiemu pióra o. Hieronima Eugeniusza Wyczawskiego OFM¹⁰. Autor był zawodowym historykiem, a przystępując do pisania wspomnianego studium, miał już za sobą spore doświadczenie w zakresie posługiwania się piórem, ale właśnie dlatego napisana przez niego książka zachowała swoją wartość mimo upływu blisko czterdziestu lat. Jej treść nie ogranicza się jedynie do przedstawienia sylwetki bohatera, ale osadza ją w szerokim kontekście historycznym, politycznym, społecznym i kościelnym, dzięki czemu czytelnikowi łatwiej przychodzi zrozumieć, dlaczego działania świętego arcybiskupa były takie, a nie inne w konkretnych warunkach miejsca i czasu.

Do pewnego stopnia te same założenia zostały zrealizowane w pracy zbiorowej *Cracovia sacra*¹¹. Fakt napisania poszczególnych artykułów przez różnych autorów sprawia, że prezentują one zróżnicowany poziom, wszystkie jednak w mniejszym czy większym stopniu starają się ukazać Kraków jako środowisko, w którym przyszło żyć i działać przedstawionym świętym.

⁷ *Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej*, red. K. Śmigiel, Gniezno 1992.

⁸ *Święty Brunon. Patron lokalny czy symbol jedności Europy i powszechności Kościoła?*, red. A. Kopiczko, Olsztyn 2009.

⁹ A. Witkowska, J. Nastalska, *Święty Wojciech. Życie i kult. Bibliografia do roku 1999*, Lublin 2002.

¹⁰ H. E. Wyczawski, *Arcybiskup Zygmunt Szczęsny Feliński 1822-1895*, Warszawa 1975.

¹¹ *Cracovia sacra. Krakowscy święci i błogosławieni przełomu XIX i XX wieku*, red. J. Marecki, K. Panuś, Kraków 2004.

Powyższe publikacje wymieniliśmy przykładowo. Pełny ich zestaw domagałby się najpierw sporządzenia wyczerpującej bibliografii. Wartościowa *Bibliografia historii Kościoła w Polsce*, opracowana początkowo przez o. Wyczawskiego, a kontynuowana przez ks. Franciszka Stopniaka, ks. Mariana Banaszaka, Ryszarda Żmudę i Piotra Latawca, została doprowadzona do 1984 r.¹². Jej kontynuowanie jest pilną potrzebą, stanowi ona bowiem znaczącą pomoc dla każdego zajmującego się historią Kościoła w Polsce, nie tylko hagiografa, a jej brak jest dotkliwie odczuwany. W dalszych rozważaniach skupimy się na zbiorowych opracowaniach biograficznych oraz na studiach z zakresu metodologii i historii hagiografii.

W powojennym dorobku (po 1945 r.) pierwszym chronologicznie naukowym studium była praca zbiorowa *Hagiografia polska*¹³. Zebrano w niej krytycznie opracowane biografie wszystkich świętych i błogosławionych oraz kandydatów na ołtarze z terenu Polski, względnie z Polską związanych, według stanu na 1970 r. Poszczególne życiorysy, opracowane przez różnych autorów, różnią się też objętością czy zakresem informacji, co zresztą wynikało po części z dostępności źródeł. Najcenniejszymi jednak partiami tego dzieła były zestawienia bibliograficzne odnoszące się do każdej z przedstawionych postaci, opracowane przez redaktora naczelnego, o. Romualda Gustawa. Stanowiły one nieocenioną pomoc dla każdego, kto chciał prowadzić dalsze badania hagiograficzne. Dzieło od dawna jest nieobecne w księgarniach, chyba w antykwariatach, dlatego coraz pilniejsza staje się potrzeba przygotowania drugiego wydania, poprawionego i uzupełnionego, jako że w tym czasie jedni z zarejestrowanych tam sług Bożych zostali błogosławionymi czy świętymi, procesy kanonizacyjne innych zostały rozpoczęte.

Liczebny wzrost zarówno osób wyniesionych na ołtarze, jak i tych, co do których wszczęto postępowanie kanonizacyjne, sprawił, że wznowione opracowanie musiało zostać przygotowane według zupełnie innych zasad redakcyjnych, w przeciwnym bowiem razie musiałyby rozrosnąć się do kilku tomów. Nie negując potrzeby takiego polskiego leksykonu hagiograficznego, w tym przypadku wydawcy poszli inną drogą. Przygotowane zostało jednotomowe opracowanie, w którym akcent położono na biografie świętych i błogosławionych, zrezygnowano natomiast

¹² *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1944-1970*, cz. 1-3, oprac. H. E. Wyczawski, Warszawa 1975; *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1971-1972*, oprac. F. Stopniak, Warszawa 1976; *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1973-1974*, oprac. M. Banaszak, Warszawa 1978; *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1975-1977*, cz. 1-2, oprac. R. Żmuda, Warszawa 1982; *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1978-1979*, oprac. M. Banaszak, Warszawa 1985; *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1980-1981*, cz. 1-2, oprac. R. Żmuda, P. Latawiec, Warszawa 1989; *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1982-1984*, cz. 1-3, oprac. R. Żmuda, Warszawa 1997.

¹³ *Hagiografia polska. Słownik bio-bibliograficzny*, red. R. Gustaw, t. 1: A-K, Poznań-Warszawa-Lublin 1971, t. 2: L-Z, Poznań-Warszawa-Lublin 1972.

z zamieszczania sylwetek kandydatów na ołtarze. Bibliografię dotyczącą poszczególnych osób podano w wyborze. Całość, pod redakcją s. Aleksandry Witkowskiej, otrzymała w tej sytuacji nowy tytuł, bardziej odpowiadający zawartości: *Nasi święci. Polski słownik hagiograficzny*¹⁴. Nie jest to zatem wznowienie *Hagiografii polskiej*, lecz zupełnie nowe opracowanie, choć nawiązujące do tamtej pozycji nie tylko tematyką, ale także przedrukami niektórych biogramów.

Autorskim opracowaniem s. Aleksandry Witkowskiej jest książka *Mocarze ducha*¹⁵. Napisana w konwencji popularnej, zawiera krótkie biogramy polskich świętych i błogosławionych przygotowane z naukową rzetelnością i oparte na studiach historycznych. Przywołujemy tę pozycję, by wskazać, że pisarstwo hagiograficzne, także popularne, nie musi oznaczać bylejakości odwołującej się do mało krytycznych gustów czytelnika.

Niesłabnącym powodzeniem wśród czytelników cieszy się książka jezuita Henryka Frosa († 1998) i Franciszka Sowy *Twoje imię*. Ostatnio ukazało się jej piąte wydanie, wkrótce przedrukowane. Książka ma charakter popularnego leksykonu adresowanego do szerokiego kręgu odbiorców, jest jednak oparta na rzetelnych badaniach naukowych. Treściowo dotyczy nie tylko świętych polskich, ale także pochodzących z innych narodów, polskim poświęca wszakże odpowiednio dużo uwagi¹⁶.

Inne dzieło opracowane przez tych dwóch autorów, zatytułowane *Księga imion i świętych*¹⁷, jest rodzajem encyklopedii hagiograficznej, w treści wzorowanej do pewnego stopnia na *Bibliotheca sanctorum*¹⁸, choć zostało napisane bardziej syntetycznie. Podobnie jak poprzednia praca, traktuje ono o świętych z różnych narodów; polskich nie wyróżnia co do objętości biogramów, ale też żadnego nie pomija.

Trochę bez echa przeszedł – naszym zdaniem ważny – artykuł ks. Edwarda Walewandra, podejmujący próbę odpowiedzi, czym powinna być hagiografia. Autor stanął na stanowisku, że choć nie można odmówić pisaniu żywotów świętych zadań pouczających i umoralniających przez ukazywanie sposobów i dróg osiągnięcia świętości, jednakże hagiografia jest przede wszystkim piśmiennictwem historycznym, dlatego musi posługiwać się źródłami i metodami badawczymi właściwymi historii, a w szczególności historii Kościoła¹⁹. Wywody ks. Walewandra należy w pełni podzielić.

¹⁴ *Nasi święci. Polski słownik hagiograficzny*, red. A. Witkowska, Poznań 1999².

¹⁵ A. Witkowska, *Mocarze ducha. Polscy święci i błogosławieni 999-1999*, Tarnów 2008².

¹⁶ H. Fros, F. Sowa, *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Kraków 2002⁵.

¹⁷ *Księga imion i świętych*, oprac. H. Fros, F. Sowa, t. 1-2, Kraków 1997, t. 3, Kraków 1998, t. 4, Kraków 2000, t. 5, Kraków 2004, t. 6, Kraków 2007.

¹⁸ *Bibliotheca sanctorum*, wyd. P. Palazzini, t. 1-13, Roma 1961-1970, *Appendice 1*, Roma 1998, *Appendice 2*, Roma 2000.

¹⁹ E. Walewander, *Hagiografia – literatura budująca czy opracowanie historyczne?*, „Ateneum Kapłańskie” 108(1986), s. 273-281.

Do grupy publikacji metodologicznych dołączmy książkę pióra s. Aleksandry Witkowskiej *Sancti. Miracula. Peregrinationes*²⁰. Jest to zbiór artykułów autorki, ogłoszonych drukiem w latach 1974-2008 i dotyczących bardzo różnych zagadnień, na co zresztą wskazuje tytuł. Znalazły się jednak wśród nich teksty traktujące o *miraculach* jako gatunku średniowiecznej literatury hagiograficznej czy zagadnienia z metodologii badań hagiograficznych. Opracowania te stanowią podstawę do zapoznania się z warsztatem hagiografa.

Nie tylko hagiograf, ale także badacz dawnej literatury polskiej musi zatrzymać się nad książką s. Aleksandry Witkowskiej i Joanny Nastalskiej *Staropolskie piśmiennictwo hagiograficzne*. To dwutomowe opracowanie składa się z dwóch, do pewnego stopnia odrębnych, części. Pierwsza jest słownikiem bio-bibliograficznym polskich hagiografów czasów Rzeczypospolitej przedrozbiorowej, druga – zestawieniem utworów hagiografii staropolskiej²¹. Jeżeli na pierwszy rzut oka może się wydawać, że autorki powtórzyły w pierwszym tomie informacje zawarte w *Słowniku polskich teologów katolickich*²², a w drugim – w *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera²³, to uważne zapoznanie się z zawartością przekonuje, że tak nie jest. Zestawienia Estreichera zostały zweryfikowane i uzupełnione; znalazły się tu biogramy pisarzy nieobecnych w *Słowniku polskich teologów katolickich*, a całość przynosi więcej informacji, niż można było pozyskać z dwóch poprzednich opracowań. Pozycja jest zatem ważną pomocą bibliograficzną w dalszych badaniach nad hagiografią polską.

Książka Jerzego Starnawskiego *Drogi rozwojowe hagiografii polskiej i łacińskiej w wiekach średnich*²⁴ stanowi studium przede wszystkim z zakresu kształtowania się piśmiennictwa polskiego w średniowieczu i wpływów, jakie na to piśmiennictwo wywarła średniowieczna twórczość łacińska. Polskie piśmiennictwo czasów średniowiecza to przede wszystkim kroniki i żywoty świętych, pozostające w kręgu europejskiego piśmiennictwa łacińskiego. Polska po przyjęciu chrześcijaństwa znalazła się bowiem pod wpływem kultury łacińskiej, od niej przyjęła rodzaje i konwencje literackie, a pierwsi hagiografowie (Jan Kanapariusz, Bruno z Kwerfurtu) nie byli Polakami, lecz związali się z Polską już to pisząc o świętych, którzy żyli i działali na ziemiach polskich, już to przybywając do Polski i tu tworząc swe opracowania. Ich dokonań hagiograficznych nie da się zrozumieć bez znajomości kształtowania się średniowiecznej hagiografii europejskiej.

²⁰ A. Witkowska, *Sancti. Miracula. Peregrinationes. Wybór tekstów z lat 1974-2008*, Lublin 2009.

²¹ A. Witkowska, J. Nastalska, *Staropolskie piśmiennictwo hagiograficzne*, t. 1-2, Lublin 2007.

²² *Słownik polskich teologów katolickich*, red. H. E. Wyczawski, t. 1-4, Warszawa 1981-1983. Dalsze tomy tego *Słownika* nas w tym miejscu nie dotyczą.

²³ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 1-37, Warszawa 1977-1978².

²⁴ J. Starnawski, *Drogi rozwojowe hagiografii polskiej i łacińskiej w wiekach średnich*, Kraków 1993.

* * *

Lista postulatów badawczych pod adresem polskiej hagiografii jest długa, jednak główne z nich trzeba w tym miejscu wymienić. Polskiej hagiografii wyraźnie brakuje studiów metodologicznych. Stwierdzenie, że wystarczające są w tym zakresie prace hagiografów obcych, choćby skupionych wokół czasopisma „Analecta Bollandiana”, nie zadowala. Nie chodzi bowiem tylko o to, że można i należy czerpać z dobrego dorobku innych, ani o to, że rzetelna hagiografia w zakresie metodologii nie jest „polska”, „belgijska” czy inna, lecz o to, że refleksja metodologiczna świadczy o żywym rozwijaniu hagiograficznego warsztatu badawczego.

Brakuje też polskiego leksykonu hagiograficznego na wzór *Hagiografii polskiej*, zawierającego nie tylko biogramy świętych i błogosławionych, tym bardziej kandydatów na ołtarze, ale przede wszystkim bibliografię zarówno podmiotową, jak i przedmiotową, możliwie wyczerpującą. Pewną trudnością w przygotowaniu takiego dzieła może być to, że w związku z wszczęciem postępowań kanonizacyjnych w odniesieniu do wielu Polaków opracowanie może się szybko zestarzeć, jednak wydaje się, że wysiłek z tym związany trzeba podjąć, niezależnie od pojawiających się trudności.

O ile dobrze są opracowane drogi rozwoju polskiej hagiografii średniowiecznej i nowożytnej (do końca Rzeczypospolitej przedrozbiorowej), to potrzebne są studia nad hagiografią XIX i XX w. Nie zmienia tego fakt, że była to hagiografia mało krytyczna, w której popularne opracowania dewocyjne górowały liczebnie nad rzetelnymi studiami naukowymi²⁵. Zbadanie tychże opracowań dewocyjnych jest warunkiem odpowiedzi na pytanie o zakorzenione stereotypy w postrzeganiu życia tych czy innych świętych oraz o przekazywaną i utrwaloną w powszechnej świadomości ich rolę w życiu Kościoła i narodu polskiego. Nie da się ukryć, że literatura ta spełniała często rolę „ku pokrzepieniu serc”; trzeba zauważyć także tę jej funkcję.

Słowa kluczowe: bibliografia, hagiografia, święci, metodologia teologiczna, historia Kościoła w Polsce.

²⁵ Zob. R. Prejs, *Katolicka literatura popularna w Królestwie Polskim przełomu XIX i XX wieku. Uwagi wstępne*, „Roczniki Teologiczne” 54(2007) z. 4, s. 29-40.

Polish Hagiography: Recent Accomplishments

Summary

A lot of beatifications and canonizations have taken place in recent years. This has led to the publication of life histories, either scientific or popular in character, of those elevated to the glory of the altars. After 1945 the first important book was *Hagiografia polska (The Polish Hagiography)*. Another important book was *Twoje imię (Your Name)* by H. Fros and F. Sowa, republished several times. In his article E. Walewander explains methodological requirements for a hagiographical text which is to be historical in nature, based on historical sources and using methods characteristic of Church history. A similar publication is *Sancti. Miracula. Peregrinationes* by A. Witkowska, which is a collection of essays on various hagiographical issues. The two-volume edition of *Staropolskie piśmiennictwo hagiograficzne (The Old Polish Hagiographical Writings)* by A. Witkowska and J. Nastalska is a bio-bibliographical dictionary of hagiographers of the pre-partition Poland and a collection of old Polish hagiographical texts. *Drogi rozwojowe hagiografii polskiej w wiekach średnich (The Developments of Polish Hagiography in the Middle Ages)* by J. Starnawski is a study in the development of Polish writings in the Middle Ages. In the post-war Polish hagiography most publications have been biographical in nature, while there are still not enough methodological and research studies in hagiography of the 19th and 20th c.

Keywords: bibliography, hagiography, saints, theological methodology, history of the Church in Poland.

Die polnische Hagiographie - neueste Errungenschaften

Zusammenfassung

In den letzten Jahren fanden zahlreiche Selig- und Heiligsprechungen der Polen statt. Im Zusammenhang mit ihnen wurden Lebensläufe der zur Ehre der Altäre erhöhten Personen erstellt, angefangen bei den strikt wissenschaftlichen Untersuchungen bis hin zu populären und weniger umfangreichen Biographien. Unter den Veröffentlichungen nach 1945 gilt als das chronologisch erste Werk der Sammelband *Hagiografia polska*. Wichtig ist auch das Buch von Henryk Fros und Franciszek Sowa *Twoje imię*, die etliche Auflagen erreichte. Was die methodologische Studien angeht, soll man den Artikel Edwards Walenwander hervorheben, in dem der Autor die Frage zu beantworten versucht, was eigentlich eine Hagiographie ist: vor allem historische Forschung, die sich der Quellen und der kirchengeschichtlichen Untersuchungsmethoden bedient. Zu den methodologischen Publikationen können wir auch das Buch von S. Aleksandra Witkowska *Sancti. Miracula. Peregrinationes* zählen, das eine Sammlung von Artikeln bezüglich verschiedener hagiographischer Probleme ist. Das zweibändige Werk von Aleksandra Witkowska und Joanna Nastalska *Staropolskie piśmiennictwo hagiograficzne* ist ein bio-bibliographisches Lexikon der Hagiogra-

phen der Republik vor der Teilung sowie die Zusammenstellung der Werke der altpolnischen Hagiographie. Dies ist eine wichtige bibliographische Hilfe in den folgenden Forschungen im Bereich der polnischen Hagiographie. Das Buch von Jerzy Starnawski *Drogi rozwojowe hagiografii polskiej i łacińskiej w wiekach średnich* stellt ein Studium der Entstehung der polnischen Literatur im Mittelalter dar. In der polnischen bibliographischen Literatur der Nachkriegszeit überwiegen biographische Darlegungen, es fehlen aber methodologische Studien sowie Untersuchungen der Hagiographie aus dem XIX und XX Jahrhundert.

Schlüsselworte: Bibliographie, Hagiographie, Heilige, theologische Methode, Kirchengeschichte In Polen.